

SPOLJNOPOLITIČKA ORIJENTACIJA JUGOSLAVIJE I PROBLEM SEVEROZAPADNIH GRANICA

Na izlasku iz rata međunarodni položaj Jugoslavije bitno je određivala činjenica što je KPJ revolucionisanjem masa dovela narodnooslobodilačku borbu do pobedonosnog kraja, osvojila vlast i postala stub novog političkog sistema. Kao rukovodeća snaga jugoslovenskog društva, ona je utvrđivala i pravac spoljne politike. Prvih godina posle drugog svetskog rata Jugoslavija se u međunarodnim odnosima suprotstavila pokušajima velikih država Zapada da ometu njen samostalni razvitak, a na drugoj strani oslonila se na „večni savez“ sa SSSR-om, savez koji je za njene rukovodeće snage podrazumevao ravnopravne odnose između pokreta i država, kao i pomoć u izgradnji socijalizma.

Takvo međunarodno opredeljenje Jugoslavije dobilo je na završetku rata konkretan i institucionalan izraz potpisivanjem Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji sa SSSR-om, i njenim učešćem na Osnivačkoj konferenciji Organizacije ujedinjenih nacija u San Francisku aprila — juna 1945. Jugoslovenski narodi su se praktično već u toku rata izjasnili za politiku zbližavanja i saradnje sa Sovjetskim Savezom — koju je inspirisala KPJ pre, u toku i neposredno posle rata. Sledeći SSSR Jugoslavija nije prvih godina posle završetka rata uvažavala OUN, podozrevajući od američke politike, uticaja SAD u OUN i mogućnosti stvaranja tzv. glasačke mašine. No duh Povelje odgovarao je, i pored njene nesavršenosti, novom poretku svetskih odnosa. Njena načela — suverena jednakost svih članica, obaveza rešavanja međunarodnih sporova mirnim putem, i zabrana mešanja u unutrašnja pitanja drugih članica — izražavala su i spoljnopolitičke koncepcije Privremene vlade DFJ.

Približavanje Jugoslavije SSSR-u, praćeno njenom podrškom demokratskim i oslobodilačkim pokretima u drugim zemljama, naišlo je na nerazumevanje, otpor, pa i neprijateljstvo Zapada. Za velike zapadne saveznike zaključenje jugoslovensko-sovjetskog ugovora bilo je znak da je Jugoslavija napustila politiku „ekvidistance“ i ravnoteže sa svim državama. Britanski ambasador u Beogradu Ralf Stivenson zahtevao je od DFJ da plati robu koju je, uglavnom stanovništvu jadranskog pojasa, isporučila Anglo-američka vojna organizacija za pomoć civilnom stanovništvu, na osnovu ugovora zaključenog januara 1945. Mere konfiskacije imovine i nacionalizacije stranog i *domaćeg* kapitala Zapad je uzimao kao dokaz više da unutrašnji razvoj Jugoslavije počinje da teče po obrascu sovjetskog društvenog uređenja. Uz sve uočljiviji rascep u ratnom savezu antifašističkih sila, zapadne sile su strahovale da Sovjetski Savez preko Jugoslavije ne izbije na Jadransko more, posebno na njegov najseverniji deo.

Sudar suprotnih interesa Jugoslavije i zapadnih sila otvorio je maja 1945. tršćansku krizu na samom završetku rata u Evropi, koja je dovela do usijanja njihove odnose. Kriza oko Trsta je već na početku otkrila da zapadni saveznici odstupaju od proklamovanog načela o pravu naroda na samoopredeljenje, a na drugoj strani da pitanje revizije severozapadnih granica prevazilazi bilateralne jugoslovensko-italijanske odnose i javlja se kao početna manifestacija hladnog rata u odnosima između suparničkih antifašističkih sila. Za Cerčila je već maja 1945. „željezna zavesa“ bila spuštena od Baltika do Jadrana. Britanski premijer je označio Tita kao „moskovski pipak“ koji se može obuzdati samo demonstracijom sile. Istupajući za politiku „čvrste ruke“, on je osigurao i podršku američkog predsednika — još uvek zaokupljenog ratom na Dalekom istoku — pod pretpostavkom da „Tito napadne“.

Beogradskim sporazumom, zaključenim 9. maja 1945, predviđeno je da deo teritorije Julijske krajine koji je uključivao Trst, železničke pruge i puteve prema Austriji (preko Gorice, Kobarida i Trbiža), te Pula s ostalim pristaništima na zapadnoj obali Istre budu pod komandom i kontrolom savezničkog vrhovnog komandanta. U Trstu je trebalo da ostane manji kontingent jugoslovenskih trupa. Sporazum u Beogradu nije unapred rešavao pitanja koja je tek trebalo da raspravi mirovna konferencija. Posle povlačenja trupa Jugoslovenske armije, 12.

juna 1945, ustanovljena je vojna uprava zapadnih saveznika u zoni „A” i jugoslovenska vojna uprava u zoni „B” sporne teritorije Julijske krajine.

Pod pritiskom odstupajući iz Trsta i Pule, Jugoslavija se nije mirila s tim da se o njenim severozapadnim granicama rešava na osnovu negacije prava naroda na samoopredeljenje i da se prelazi preko činjenice da je ona nezavisna država. To je predsednik Privremene vlade DFJ stavio do znanja velikim silama svojim istupanjem u Ljubljani 27. maja 1945. Po Titovim rečima, „mi nećemo da plaćamo tuđe račune, mi nećemo da budemo moneta za podmićivanje, mi nećemo da nas miješaju u neku politiku interesnih sfera”. Na taj deo govora sovjetski ambasador u Beogradu Ivan Sadčikov uložio je protest kod Edvarda Kardelja, smatrajući da je nedozvoljivo izjednačavanje zapadnih sila i SSSR-a.

Jugoslovenski zahtev za slovenačkim delom Koruške takođe nije naišao na razumevanje zapadnih saveznika, koji su na notu Privremene vlade DFJ odgovorili, polovinom maja 1945, da Moskovska deklaracija od 1. novembra 1943. predviđa ponovno uspostavljanje slobodne i nezavisne Austrije u granicama pre anšlusa. Sovjetski Savez je prihvatio da Jugoslovenska armija posedne deo njegove okupacione zone u Austriji, pod operativnim rukovodstvom Štaba Crvene armije. Kao i u slučaju Julijske krajine, zapadni saveznici su prelazili preko jugoslovenskog vojnog doprinosa antifašističkoj koaliciji. Oni su ignorisali i činjenicu da se situacija od 1938. izmenila i da je Nemačka s austrijske teritorije napala Jugoslaviju 6. aprila 1941. Pravo na samoopredeljenje još jednom je uskraćeno koruškim Slovencima.

Izložena i u ovom slučaju koncentričnom pritisku zapadnih sila, i ne nalazeći razumevanja za svoje zahteve, a uz to izolovana, jer joj je SSSR pružao tek najopštiju podršku u jeku tršćanske krize, nevoljan da se aktivnije angažuje — Jugoslavija je rešila da povuče svoje trupe na predratnu jugoslovensko-austrijsku granicu.

Manifestacije antijugoslovenske politike na Zapadu sve su se više umnožavale i dobijale u oštini s prvim znacima hladnog rata. Negativna iskustva sa saveznicima, stečena u toku rata, u borbi za međunarodno priznanje revolucionarnih promena i tršćanskoj krizi, nastavila su da se gomilaju posle oslobođenja, kada je FNRJ zahtevala reviziju granica prema Italiji i Austriji,

protestovala zbog omogućavanja rada jugoslovenskoj emigraciji, prihvatanja kolaboracionista, zadržavanja zlatnog i deviznog depozita Kraljevine Jugoslavije u SAD, vođenja propagandnog rata protiv „komunističke diktature“, zbog nepovoljnog tretmana jugoslovenskih reparacionih potraživanja od zapadnih okupacionih zona Nemačke, kao i restitucije jugoslovenskog plovnog parka na Dunavu. Povraćaju rečnog brodovlja Amerikanci nisu prilazili kao pitanju između SAD i Jugoslavije, već kao „opštem ekonomsko-političkom problemu među saveznicima“, pri čemu je Jugoslavija, po mišljenju SAD, bila deo interesne sfere SSSR-a u istočnoj Evropi.

Depozit Kraljevine Jugoslavije u SAD iznosio je 71.524.757,20 dinara i 109.284.121,82 dolara u valuti i zlatu, ali je posle trošenja od strane emigrantske vlade, novembra 1945. sveden na 14.073.819,97 dolara u zlatu i 23.393.972,08 u devizama, ukupno 37.367.792,05 dolara. SAD su odgađale prenos ovih sredstava na Jugoslaviju, suprotno pravilima međunarodnog prava i „moralnim obavezama prema Jugoslaviji kao savezničkoj zemlji“, što je proisticalo iz podele sveta i svrstavanja Jugoslavije uz SSSR. Prilikom započetih razgovora 1947. Vlada SAD je pitanje povraćaja vezivala za isplatu američkih potraživanja po Zakonu o zajmu i najmu, za nacionalizovanu i konfiskovanu imovinu SAD i njenih građana u Jugoslaviji, te za odštetu za oborene avione SAD iznad Slovenije, ukupno u iznosu od 42.300.000 dolara čija je suma prevazila zila monetarne rezerve Jugoslavije u SAD. Američka vlada je kasnije smanjila svoja potraživanja na 20 miliona dolara. Vlada FNRJ je uzaludno isticala štetu koja joj je ovom blokadom naneta preko inflacije, ograničavanja uvoza, sprovođenja industrijalizacije i smanjivanja standarda građana. Na ime direktne štete (inflacija) Jugoslavije je isticala štetu od 15 miliona dolara. Raspravljanje ovog pitanja kroz organe OUN-a nije dalo rezultat, iako je tribina svetske organizacije iskorišćena za moralno-politički pritisak na SAD, kao zemlju koja je kršila međunarodno pravo, povedena političkim interesima u odmeravanju sa SSSR-om, tretmanom Jugoslavije kao sovjetskog „satelita“.

Suprotno savezničkoj politici, proglašenoj u toku rata, da ratni zločinci za počinjene zločine moraju snositi odgovornost u zemljama u kojima su ih izvršili, oni u nekim slučajevima ne samo što nisu predavani Jugoslaviji nego se 1947. blagonaklono

gledalo na njihovo spasavanje i prebacivanje iz Italije — koju su inače, po mirovnom ugovoru, bili dužni da napuste — u Španiju, Severnu i Južnu Ameriku. Velike zapadne savezničke sile ekstradirale su samo jedan broj ratnih zločinaca koji su uspjeli da napuste Jugoslaviju; njima je kasnije suđeno pred jugoslovenskim sudovima. Jugoslovenskoj vladi izručen je predsjednik srpske vlade „narodnog spasa“, general Milan Nedić (koji se, međutim, ubio februara 1946. za vreme istrage), ali ne i mnogobrojni četnički i ustaški kvislinzi, pa čak ni Ante Pavelić.

Jugoslavija je kod Komisije Ujedinjenih nacija za ratne zločine u Londonu do početka marta 1947. godine registrovala ukupno 2.104 ratna zločinca, od kojih 1.123 Nemca i Austrijanca, 759 Italijana, dok su ostali pripadali drugim narodnostima. Međutim, savezničke okupacione vlasti u američkim, britanskim i francuskim okupacionim zonama Nemačke i Austrije, kao i u Italiji, ometala su pronalaženje, hapšenje i izručenje ratnih zločinaca i kolaboracionista. Među raseljenim licima i izbeglicama nalazili su se mnogobrojni ratni zločinci i izdajnici čije je izručenje Jugoslavija davno tražila. Pred predstojećim povlačenjem Anglo-Amerikanaca iz Italije organizovano je prebacivanje ratnih zločinaca u južnoameričke zemlje. Jugoslaviji je tek bio izručen 121 ratni zločinac, od kojih 115 Nemaca i Austrijanaca, a nijedan italijanski ratni zločinac. Jugoslovenski predstavnici posebno su apostrofirali najistaknutije italijanske ratne zločince za vreme rata: Duzepe Bastijanija, Maria Roatu, Alesandra Pircio Birolija, Vitoria Ambrozija, Orlanda, a među domaćim kolaboracionistima „poznate zločince Damjanovića, Đujića, Jevđevića, Luburića, Bobana, Herenčića, Prezelja, Baragu i mnoge druge“. Saveznici nisu predali ni „poglavnika“, jer mu se navodno bio zametnuo trag.

SAD i Velika Britanija pokušavale su u prvoj polovini te godine da ometu jugoslovensku trgovinu s malim zapadnim zemljama, u vreme kada je, po oceni Politbiroa CK KPJ, za Jugoslaviju bilo od životnog značaja da poveća proizvodnju za izvoz (uglja, bakra, drveta), kojim bi se obezbedio uvoz potrebnih mašina.

Geopolitički značaj Jugoslavije bio je određen njenim centralnim položajem na Balkanu, a politika zapadnih sila radila je na tome da oslabi njenu opštu međunarodnu poziciju, služeći se i otporom rešavanju pitanja njenih severozapadnih granica na Mirovnoj konferenciji, jer se smatralo da se na taj

način brane interesi prozapadnih režima u Italiji i Grčkoj i parališe prodor Sovjetskog Saveza u sredozemni region preko Jugoslavije. Od februara do avgusta 1946. anglo-američka avijacija je neprekidno narušavala vazdušni suverenitet Jugoslavije. Posle obaranja jednog američkog aviona avgusta 1946. i prinudnog spuštanja drugog u predelu Bleda SAD je dramatisovala ovaj incident i do užarenja zaoštrila odnose sa Jugoslavijom. Kao što se vidi iz protestne note Vlade FNRJ vladi SAD, jedan transportni avion tipa C 47 je bio prisilno spušten, a 19. avgusta posada drugog aviona je „tragično završila”. Preleti su bili izvršeni u dubini od 50 do 70 km. jugoslovenske teritorije. Očigledno da se — po broju preleta, njihovoj učestalosti, neosvrtnosti na opomene i vremenskom okviru u kojem je do njih dolazilo — nije radilo o rutinskim povredama vazdušnog suvereniteta. SAD i Velika Britanija su bili uvereni da iza Jugoslavije stoji SSSR. Kao i u drugim situacijama, velike sile su sve odnose posmatrale sa stanovišta kako reaguje druga velika suparnička sila, pretpostavljena ili stvarna zaštitnica zemlje sa kojom se druga strana trenutno ili trajno nalazila u sukobu. Očevidno je da se radilo o testu Jugoslavije i SSSR-a, to jest njihove spremnosti na reakciju, a na drugoj strani Jugoslavija smišljeno izlagala pritisku. Ovi incidenti i njihova istovremenost s događajima u Jugoslaviji, odnosno radom Mirovne konferencije, nisu bili nimalo slučajni. Po svom karakteru, upornosti i učestanosti, preleti preko jugoslovenske teritorije značili su više od slučajnih povreda granice, pa i rutinske vojnoizviđačke aktivnosti, odražavajući krizu u odnosima između vodeće sile Zapada i Jugoslavije. Zapadna propaganda je dramatisovala ultimatum američke vlade Jugoslaviji, a u novinskim kuloarima pretilo se atomskom bombom: jednom Moskvi, a drugom „Titu”.

Odnosi sa zapadnim državama zaoštravali su se u 1946. sve više s približavanjem Mirovne konferencije. Jednu od manifestacija pritiska činilo je iskorišćavanje armije generala Vladislava Andersa od 120.000 Poljaka za pritisak na Jugoslaviju. Vlada FNRJ je u memorandumu od 14. februara 1946. protestovala što poljska emigrantska armija koja se u prošlom ratu borila na strani zapadnih saveznika na italijanskom frontu pomaže jugoslovenske kvislinge pod vidom „borbe protiv komunizma” u Jugoslaviji, preti okupacijom zone „B”, koju su zaposedale trupe FNRJ, sakuplja naročito „hrvatske teroriste”

(ustaše). Andersove trupe su se provokativno ponašale u jugoslovenskom graničnom području od novembra 1945, na što je jugoslovenska vlada preko SSSR-a tražila da se o ponašanju poljskih jedinica obavesti Savet bezbednosti.

Na vest o hvatanju Draže Mihailovića sastao se u Londonu Jugoslovenski narodni odbor. U ime Odbora Slobodan Jovanović je uputio zahtev generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija Trigve Liju da se Mihailović izvede pred Međunarodnu anketnu komisiju. Uputio je i pisma ministrima inostranih poslova zemalja članica Ujedinjenih nacija. Bivši kralj Petar Karađorđević takođe je uputio pismo britanskom kralju Džordžu VI, američkom predsedniku Trumanu predsedniku francuske vlade Žoržu Bidou, protestujući zbog osude Mihailovića.

Pre izvođenja Draže Mihailovića pred vojni sud i njegove osude na smrt, 16. jula 1946, SAD su započele anti jugoslovensku kampanju pozivajući se na namere „komunista“ da likvidiraju političkog protivnika, na „sudsko ubistvo“, na ograničene mogućnosti odbrane, i ponudile svoje braniocima i svedoke (iz redova preživelih američkih pilota koji su se u ratu spasili spuštanjem na teritoriju pod kontrolom četnika).

Vlada SAD je uputila notu vladi FRNJ 30. marta 1946, 17 dana pošto je A. Ranković u svojstvu ministra unutrašnjih poslova u Narodnoj skupštini Jugoslavije izjavio da je Draža Mihailović „zarobljen“. Američka teza je polazila od toga da je Mihailović vodio znatne snage otpora protiv osovine, boreći se pod najvećim teškoćama i bez odgovarajućeg snabdevanja, doprinoseći „materijalno sa svojim snagama opštoj savezničkoj stvari u kojoj je Jugoslavija tako herojski sudelovala“. Pozivajući se na „interese pravde“, američka vlada je tražila da pretresu protiv generala Mihailovića prisustvuju američki oficiri koji su se u toku rata nalazili pri njegovom štabu i avijatičari koje su četnici spasili posle pada na njihovu teritoriju, jer poseduju „dokaze iz prve ruke“ koji mogu biti od uticaja na zvaničnu jugoslovensku optužbu o kolaboraciji Mihailovićevih snaga sa neprijateljem. A. Ranković se u vreme priprema za proces Mihailoviću nalazio sa Titom u Moskvi, ali se iz telegrafске prepiske između njega i M. Đilasa vidi da su čelni ljudi Jugoslavije smatrali da se američki pokušaji obezvređivanja optužbi protiv Mihailovića kose sa suverenitetom jugoslovenskog pravosuđa, što je bez promišljanja odbijeno. U kratkom vremenu, na osnovu četničkih materijala koji su bili u posedu

vlasti, pukovnik Miloš Minić, kao vojni tužilac, sačinio je dokumentovanu optužbu protiv Mihailovićeve kolaboracije i ratnih zločina, koja je u celini potvrđivala trajnu saradnju četnika sa snagama okupatora u cilju ostvarenja osnovne strateške zamisli da se borba odloži i u međuvremenu unište partizanske snage kao glavni protivnici.

Američka intervencija u prilog Mihailovića mogla je ostaviti utisak na zapadno javno mnjenje, jer je propaganda u njegov prilog kao borca pokreta otpora imala dugo nerazumne razmere, a njenom rasplamsavanju do kulta doprinosila je i srpska emigracija. Ponovo razbuktavanje starog, već jednom sahranjenog mita, započelo je u svim sredstvima informisanja na Zapadu, nalazeći se sada — kao i u toku rata — u funkciji politike zapadnih vlada u odmeravanju sa SSSR-om i svim drugim pokretima i režimima koji su po njihovoj oceni bili u sovjetskoj službi. Dok je jugoslovenska teza polazila od toga da se radi o slučaju „nacionalne izdaje“, zapadna je insistirala na političkom obračunu i „sudskom ubistvu“. Ovu poslednju tezu branio je i Mihailovićev advokat na procesu, dr Dragić Joksimović, pripadnik Demokratske stranke, i dojučerašnji poslanik Privremene narodne skupštine. Čak je i američki „krunski dokaz“, to jest da su četnici spasili američke pilote bio uveliko manjkav, jer se skrivalo da su deo američkih i drugih avijatičara zapadnih zemalja četnici, koji su sarađivali sa Nemcima, predavali svojim naredbodavcima, a pogotovu da je daleko veći broj ovih avijatičara spasla NOVJ.

Zapad se i na Mirovnoj konferenciji u Parizu suprotstavio jugoslovenskim zahtevima za reviziju severozapadnih granica prema Italiji, prelazeći preko istorijskih, etničkih i ekonomskih argumenata jugoslovenske delegacije, uprkos opštoj podršci koju joj je davao SSSR.

Savet ministara inostranih poslova velikih sila (SAD, SSSR-a, Velike Britanije, Francuske i Kine), formiran na Potsdamskoj konferenciji, vodio je odlučujuću reč na Mirovnoj konferenciji, jer su ostale savezničke zemlje pred ovim telom mogle samo da iznesu svoje mišljenje i istaknu zahteve. Ovakva uloga Saveta odgovarala je i zapadnim silama i SSSR-u. Savet ministara zasedao je septembra/oktobra 1945. u Londonu, nastojeći da reši pitanje granice Jugoslavije i Italije, što je inače bilo „ključno pitanje“. Pored ugovora o miru s Italijom, trebalo je da se zaključe i mirovni ugovori s Bugarskom, Mađarskom,

Rumunijom, Finskom. Uoči plenuma Konferencije mira u Parizu, Savet je zasadao u tom gradu u dva navrata: aprila/maja i juna/jula 1946. godine. Mirovna konferencija otvorena je u Parizu, u Luksemburškoj palati, 29. jula i trajala do 15. oktobra iste godine. Pozvane su bile savezničke zemlje koje su uzele efektivnog učešća u drugom svetskom ratu (ukupno 21): Australija, Belgija, Beloruska SSR, Brazil, Čehoslovačka, Etiopija, Francuska, Grčka, Holandija, Indija, Jugoslavija, Južnoafrička Unija, Kanada, Kina, Norveška, Novi Zeland, Poljska, SAD, SSSR, Ukrajinska SSR i Velika Britanija. Na čelu jugoslovenske delegacije nalazio se Edvard Kardelj, a među članovima Moša Pijade, Aleš Bebler, Joža Vilfan, Siniša Stanković, Srećko Manola, Milan Bartoš i drugi. Sovjetska delegacija je na Mirovnoj konferenciji branila jugoslovenske zahteve za pravednim granicama s Italijom, dok je za pitanje razgraničenja s Austrijom, razmatrano naredne godine, SSSR bio daleko manje zainteresovan. Prema Edvardu Kardelju, za Sovjete su ti jugoslovenski zahtevi bili „relativno sporedno pitanje u njihovoj globalnoj strategiji”. Francuska je imala ulogu posrednika između Zapada i SSSR-a, u smislu iznalaženja kompromisa. Posle Mirovne konferencije Savet ministara nastavio je sednice u Parizu i Njujorku, novembra—decembra 1946, gde su konačno utvrđeni tekstovi mirovnih ugovora, potpisani 10. februara 1947. u Parizu.

Na Londonskom sastanku Saveta ministara inostranih poslova Velika Britanija i SAD su favorizovale Italiju. Francuski predlog je polazio od „etničke ravnoteže”. Prema sovjetskom predlogu, koji je bio najpribližniji etničkoj granici, Jugoslaviji bi pripala Istra, Trst, Gorica i druga slovenačka naselja.

Na prvom zasedanju Saveta ministara inostranih poslova velikih sila Kardelj je, 18. septembra 1945, predložio za Trst status federalne jedinice DFJ. Jugoslavija je, osim toga, bila spremna da gradu da status slobodne luke i saobraćajne olakšice. Nasuprot jugoslovenskim, italijanski predloži su predviđali internacionalizaciju Trsta i autonomiju Rijeke. Saveznička komisija za razgraničenje, obrazovana marta 1946. od predstavnika velikih sila (SAD, SSSR-a, Velike Britanije i Francuske), u celini nije vodila računa o etničkom sastavu sporne teritorije, s tim što su predstavnici SAD najviše dovodili u pitanje jugoslovenske zahteve. Na zasedanju Saveta ministara

inostranih poslova u Parizu, juna/jula 1946, odbijeni su predloži o internacionalizaciji Trsta i kondominijumu, ili dvojnoj upravi (italijansko—jugoslovenskoj), nad gradom. Prilikom posete Beogradu novembra 1946. Palmiro Toljati je posle povratka izjavio u Rimu da postoji mogućnost rešenja Trsta na bazi autonomije, pod suverenitetom Italije, a sa „demokratskim statusom Trsta“, koji bi bio garantovan izjavom Italije i Jugoslavije.

Glasanjem o ugovoru o miru s Italijom usvojena je francuska linija razgraničenja između dve zemlje. Pošto Savet ministara nije mogao da postigne saglasnost o zajedničkom nacrtu statusa Slobodne Teritorije Trsta, Konferenciji u Parizu je podneto pet projekata: svojetski, britanski, američki, francuski i jugoslovenski. Jugoslovenski nacrt statuta previđao je nezavisnost slobodnog grada Trsta, koji bi se s Jugoslavijom nalazio u realnoj uniji, odnosno imao s njom zajedničke službe predstavljanja u inostranstvu, monetarni sistem, carine, železnicu i poštansko-telefonsko-telegrafске veze. Ugovorom je predviđeno stvaranje Slobodne Teritorije Trsta (STT) s guvernerom na čelu, kojega je trebalo da izabere Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija.

Vlada DFJ je 2. novembra 1945. istakla zahtev za ispravku granice prema Austriji na području Koruške i Štajerske, smatrajući da o konačnoj pripadnosti tih teritorija treba da odluči mirovna konferencija. Saglasna da se ne prejudicira sudbina spornih teritorija pre ove konferencije, ona je istupila protiv održavanja parlamentarnih izbora u austrijskim provincijama, to jest na teritoriji slovenačke Koruške i Štajerske. Memorandun vlade FNRJ upućen Konferenciji ministara inostranih poslova u Londonu 18. februara 1946. godine ponovo je postavio teritorijalne zahteve prema Austriji, koji su se zasnivali na geografskim, etnografskim i ekonomskim razlozima. Ti zahtevi, međutim, nisu naišli na savezničko razumevanje, iako su ostavljali deo jugoslovenskog stanovništva u okvirima Austrije.

O miru s Austrijom raspravljao je Savet ministara inostranih poslova u Moskvi marta/aprila 1947. godine, kao i u Londonu novembra/decembra iste godine, ali sporazum nije postignut. Zapadne sile su branile predratne granice Austrije i suprotstavljale se sovjetskom zahtevu za reparacijama. Savet se ponovo sastao u Parizu maja/juna 1949. i postigao sporazum da

granice Austrije ostanu onakve kakve su bile 1938, čime su jugoslovenski zahtevi odbijeni. Vlada FNRJ je uputila protestnu notu i memorandum o zaštiti prava nacionalnih manjina koji nije bio ni razmatran.

Ugovori s Italijom, Finskom, Rumunijom, Mađarskom i Bugarskom potpisani su februara 1947. Jugoslavija je mirovnim ugovorom s Italijom dobila preko 7.000 km² nove teritorije, s oko 470.000 stanovnika. Italija se obavezala da joj isplati reparacije u iznosu od 125 miliona dolara u roku od 7 godina i da povрати predmete umetničkog, istorijskog i kulturnog značaja. Posebnom izjavom Jugoslavija je stavila do znanja da se potpisivanjem mirovnog ugovora ne odriče svojih teritorija, nezavisno od naknadnih etničkih promena na njima.

Jugoslovenska delegacija na Mirovnoj konferenciji borila se da odbrani svoje legitimne zahteve, podržana opštim talasom narodnih manifestacija u zemlji, iznoseći istorijske i etničke argumente u prilog tih zahteva, a posebno ukazujući na ekonomske prednosti i perspektivu razvitka Trsta u sastavu Jugoslavije. Trst je imao slovenačko zaleđe, a italijanska etnička većina u njemu stvarana je veštački. Za razliku od jugoslovenskog zahteva za slovenačkim delom Koruške, zahtev za Trstom imao je u Parizu podršku SSSR-a, ali su sukobi velikih sila otežavali njegovo ostvarenje. Italijanska Demohrišćanska stranka i njen predstavnik na Pariškoj konferenciji, Alčide de Gasperi, uživali su snažnu potporu Vatikana i Zapada, zaplašenih porastom komunizma u Italiji. Zapad je na rešavanje tršćanskog pitanja u jugoslovensku korist gledao kao na uspeh Sovjetskog Saveza da obezbedi izlazak „na topla mora“, motivisan jakim predubedenjem da Jugoslavija nije nezavisna zemlja. Prema mišljenju predstavnika Zapada, predavanje Trsta Jugoslaviji omogućilo bi njoj i SSSR-u da se mešaju u unutrašnji život Italije i podstiču italijanske komuniste. Jugosloveni su, na jednoj strani, nailazili na otpor zapadnih sila, Vatikana i Italije, a na drugoj imali Staljina, koji nije želeo konflikt sa SAD i Velikom Britanijom. Stav Zapada o pitanju severozapadnih granica nove Jugoslavije dugo je opterećivao jugoslovenske odnose sa zapadnim zemljama, čime se, na drugoj strani, koristio Sovjetski Savez, vezujući je za sistem bilateralno-regionalnih ugovora sa zemljama tzv. narodne demokratije.

Trst je bio poslednji bedem zapadnih sila prema Istoku, da bi ga — zbog značaja u svojoj strategiji — prepustili Jugoslaviji. Za njih je to bio izlazak SSSR-a na severni deo Jadranskog mora, dakle na granicu Italije, dodir sa Mediteranom, odakle se mogao vršiti pritisak na Italiju i njene unutrašnje procese, potpomaganjem KP Italije, jedne od najjačih komunističkih partija u Zapadnoj Evropi. Zapadni svet i Vatikan nisu se mogli pomiriti sa predajom ove velike luke Jugoslaviji, podržani od nacionalističkih snaga u Italiji koje su sa konsternacijom primale eventualnu mogućnost da „Slavi" dobiju ovaj „italijanski grad". Podržavanjem otpora ovih snaga da se Trst preda Jugoslaviji zapadne sile su praktično cepale italijanski demokratsko-komunistički front koji je takođe teško primao odvajanje Trsta od Italije. Predstavnici jugoslovenske emigracije (Većeslav Vilder i drugi) javno su poručivali svojim prijateljima na drugoj strani (Savi Kosanoviću) da Jugoslavija neće dobiti Trst samo zato što je na strani SSSR-a. Stav zapadnih sila bio je od prvog časa nedvosmislen da se Trst kao važna strateška tačka, ekonomski centar na Jadranu i velika luka cele srednje Evrope ne može predati Jugoslaviji — praktično SSSR-u u njihovom viđenju.

Mađarska je po mirovnom ugovoru imala da plati reparacije u iznosu od 50 miliona dolara. Mirovni ugovor sa Mađarskom regulisao je granice ove zemlje prema stanju od 1. januara 1938. godine.

Težnje srpskog i hrvatskog stanovništva Bajskog trougla i Banata neposredno posle završetka prvog svetskog rata da se ujedine sa svojim sunarodnicima u Kraljevini SHS, obnovile su se u daleko blažoj formi i krajem drugog svetskog rata. Jedan deo Srba i Hrvata obraćao se — preko Branka Petričevića, komesara III armije — jugoslovenskim organima, iskazujući spremnost ujedinjenja sa braćom u Jugoslaviji. Jedinice NOVJ imale su izričito naređenje da preuzmu vlast u Pečuju. Komandni kadar NOVJ je smatrao da je faktičko posedovanje Pečuja povoljna pretpostavka za buduće pripajanje ovog grada Jugoslaviji. Vlast u Pečuju zadržali su, ipak, štabovi Crvene armije. Po Zoltanu Vašu, članu CK KP Mađarske, samo prisustvo jedinica NOVJ u Mađarskoj je smatrano „nezgodnim". Jedna delegacija Srba i Hrvata iz okoline Pečuja posetila je 14. Januara 1945. maršala Tita, izražavajući želju da Srbi i Hrvati zive u Jugoslaviji. Građani su se po povratku našli pod udarom

mađarske represije. Odmazda nije mimoišla ni Varagića koji je predvodio delegaciju jugoslovenskih građana iz Mađarske prilikom posete Beogradu.

Tendencije ujedinjenja podržao je februara 1945. i maršal Tito, predsednik NKOJ-a i Vrhovni komandant NOV i POJ. Iz jednog pisma maršala Tita maršalu Ivanu Tolbuhinu, komandantu 3. ukrajinskog fronta od 11. februara 1945. mogu se prepoznati Titove ideje da se svaki narod, pa i Hrvati, Srbi i Slovenci u Mađarskoj, borbom protiv fašizma opredele za svoju sutrašnju sudbinu.

„Oko 50.000 naših sunarodnjaka, uglavnom Srba i Hrvata“, piše Tito, „ostalo je u granicama Mađarske posle Prvog svetskog rata. Najveći deo naših sunarodnjaka naseljen je u oblasti Bajskog trokuta, Pečuja i Arada, a ima ih rasturenih duž cele jugoslovensko-mađarske granice. Mi ćemo na mirovnoj konferenciji tražiti da se te oblasti prisajedine našoj državnoj teritoriji, jer na to imamo i istorijsko pravo. Naš živalj, u toku cele svoje istorije, progonili su mađarski feudalci i germanski osvajači. Nasilno su iseljavani iz tih oblasti. Uz teror je vršena denacionalizacija. Ti progoni našeg živilja naročito su se poostriili u toku ovog rata, zato što se je solidarisao sa slovenskim narodima. No i pored svega toga, naša braća uspela su da sačuvaju nacionalnu svest. Mađarske vlasti i danas, iako se situacija iz osnova izmenila dolaskom Crvene armije, ne napuštaju svoju raniju politiku prema našem življu. Premetačine, logori i hapšenja naše braće su svakodnevna pojava . . . Molim vas za hitnu intervenciju da se ti naši sunarodnjaci puste na slobodu i da se ubuduće mađarskim vlastima onemogući takav postupak prema našem življu;

— da se dozvoli našoj braći slobodno ispoljavanje svojih nacionalnih osećanja, sloboda organizovanja i ispovedanja anti-fašističkih ideja;

— da se našim sunarodnjacima dozvoli da formiraju svoje vojne jedinice i da pristupaju Narodno-oslobodilačkoj vojsci Jugoslavije.”

U Titovom obraćanju sovjetskom komandantu radilo se o zaštiti jugoslovenskog živilja, njegovog borbenog aktiviranja protiv fašizma, ali i o preseljenju dela stanovništva. Tito je izričito izjavio da će Jugoslavija pitanje „Bajskog trokuta“ izneti na Mirovnu konferenciju, s težnjom da se oblast prisajedini Jugoslaviji, a s pozivom na „istorijsko pravo“. No, te

teritorijalne pretenzije — koliko je nama poznato — nisu nikada više ponovljene, ukoliko izuzmemo neke sitnije korekture granica koje je na Mirovnoj konferenciji predlagao Edvard Kardelj.

Uslovi primirja s Mađarskom u odnosu na Jugoslaviju su, prema Stanoju Sirnicu, predviđali da Mađarska povuče svoje jedinice i administraciju na predratne granice; da se oslobode svi saveznički zarobljenici, internirci i raseljena lica i izbeglice i da se snabdeju dovoljnim količinama hrane i odećom, da im se pruži medicinsko lekarska pomoć, kao i da se obezbede prevozna sredstva za povratak svih ovih lica u domovinu; da se vrate Sovjetskom Savezu, Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, kao i svim ostalim saveznicima, potpuno očuvane sve odnete vrednosti i materijali koji pripadaju državnim, društvenim i zajedničkim organizacijama, preduzećima, ustanovama i pojedinim građanima; da se predaju Sovjetskoj komandi svi brodovi koji pripadaju ili su pripadali ujedinjenim narodima, i posle završetka rata vrate njihovim vlasnicima; da se nadoknade svi gubici koji su pričinjeni Sovjetskom Savezu, Čehoslovačkoj, Jugoslaviji u periodu borbe i okupacije. Uzimajući u obzir učešće Mađarske u ratu protiv Nemačke, ona je ove gubitke imala da nadoknadi delimično, u ukupnom iznosu od 300 miliona dolara sa otplatom za narednih šest godina u naturalnom vidu isporuka njenih roba, od čega će 100 miliona dolara biti isplaćeno Čehoslovačkoj i Jugoslaviji.

Sa našeg stanovišta zanimljiva su traženja pod tač. 3 i 4, naime da se mogu postaviti teritorijalni zahtevi i da NOVJ već sada poseda te krajeve. No, faktičko posedaње nije značilo da će se postaviti i pitanje revizije granica. Maršal Tito je to pitanje postavio u kontaktu sa savezničkim komandantom — maršalom Tolbuhinom, ali ono nije više ponovljeno; izneto je savezničkom vojnom komandantu a ne i vladi SSSR-a.

Privremena vlada DFJ je preko Obrada Cicmila, šefa jugoslovenske delegacije za primirje sa Mađarskom, protestovala protiv zabrane izražavanja nacionalnih osećanja jugoslovenskih manjina u Mađarskoj. Vlada je čak stavljala do znanja da neće postavljati pitanje revizije jugoslovensko-mađarske granice u predelu Bajskog trokuta, pod uslovom da mađarska vlada osigura autonomna prava ovim manjinama.

U jesen 1945. pitanje se javilo na sasvim drugoj osnovi u Ministarstvu za kolonizaciju DFJ. Sef ovog resora Sreten

Vukosavljević, poznati sociolog sela, smatrao je da bi se iseljenjem Mađara iz graničnih srezova u kojima su Mađari činili većinu (bačkotopolski, senčanski, somborski, bez grada, starobečejski) mogli prebaciti u Mađarsku na bazi razmene 20.000 Hrvata i 6.500 Srba iz Mađarske, čime bi se poboljšala nacionalna struktura graničnih i prigraničnih srezova. Sada više nije bila reč o reviziji granice, već o rešenju pitanja razmenom i snaženjem nacionalnog sastava stanovništva u graničnim predelima, tim pre neophodnim što su — po Vukosavljeviću — Mađari imali više istorijske i nacionalne svesti nego Jugosloveni. Putem ovog iseljenja olakšavao se posao agrarnim komisijama, jer su kao potencijalni interesenti za zemlju otpadali bezemljaši mađarskog porekla čiji se broj računao na preko 100.000. U istom ministarstvu bilo je predloga da se Mađarskoj pre mirovnog ugovora ustupe teritorije u severnoj Bačkoj i Banatu (obe Kanjiže, Horgoš, Senta, pa na istok do Mokrina) uz obavezu da Mađarska primi još 200.000 Mađara iz Jugoslavije, čime bi se Vojvodina „oslobodila“ znatnog broja Mađara, ali su oni odbijeni kao neprihvatljivi. U ovom drugom slučaju reč je o korekciji granice, ali na štetu Jugoslavije u cilju smanjenja mađarskog manjinskog stanovništva. Koliko je nama poznato ovi predlozi nisu imali službeni karakter i nisu prelazili okvire ovog ministarstva i inicijative samog Vukosavljevića. Složenije je pitanje, međutim, kako se u jugoslovenskom vrhu doživljavala politika preseljavanja Mađara iz Slovačke, ali mi za to nemamo pokriće u izvorima, ako izuzmemo neke usmene iskaze.

Izvori o radu SAF-a (Slovenskog antifašističkog fronta) u Temišvaru, koji je pripremao kongres svih Slovena u Rumuniji, pominju (21. aprila 1945.) da se kongres saziva da bi se postavilo „pitanje nacionalnih prava Slovena u Rumuniji“. Omladina je takođe sazvala kongres sa namerom da se na njemu rasprave omladinska pitanja Slovena. Po predviđenim referatima na Kongresu može se zaključivati i o tematici: 1. Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji; 2. Nacionalno pitanje Slovena u Rumuniji; 3. Izveštaj o dosadašnjem radu SAF-a. Poblize se kaže da bi referat pod 2. obuhvatio nacionalno pitanje, život Slovena u Rumuniji u poslednjih 25 godina, a s obzirom na demokratizaciju zemlje istakla bi se „sloboda nacionalnosti“, ali ne bi se obuhvatali „zahtjevi otcjepljenja ili prisajedinjenja“. Više je nego jasno da nova Jugoslavija nije pokretala teritorijalna

pitanja prema Rumuniji. Po jugoslovenskim obaveštenjima iz aprila 1945. većina slovenskog življa u zapadnoj Rumuniji je želela prisajedinjenje Jugoslaviji. Očekivalo se da na budućem Kongresu bude postavljeno to pitanje. Jugoslavija je bila zainteresovana za demokratizaciju u Rumuniji i poštovanje nacionalnih prava narodnosti u Rumuniji, ali nije želela pokretanje teritorijalnih zahteva kako ne bi zaoštravala odnose sa susednom zemljom.

Na osnovu sporazuma u Varkizi februara 1945, a nakon iskrcavanja britanskih trupa u Grčkoj krajem 1944, pod komandom generala Skobija, i šestonedeljnih borbi u Atini decembra 1944. i januara 1945, jedinice ELAS-a (Grčka narodnooslobodilačka vojska) položile su oružje, čime se pojačao teror ekstremne desnice, potpomognute intervencionistima, nad „levičarima“, građanima antimonarhističke orijentacije, demokratima, a posebno nad egejskim Makedoncima. „Smena straže“ u Grčkoj, koja je označavala dolazak Amerikanaca umesto Britanaca, izvršena je u jeku građanskog rata u zemlji. Oštrica američke politike bila je prvenstveno uperena protiv Jugoslavije, koja nije mogla da se ravnodušno odnosi prema progonima makedonske manjine u Grčkoj, kao ni prema borbi koju su grčke demokratske snage vodile u svojoj zemlji. Jugoslovenska štampa podržavala je borbu egejskih Makedonaca za nacionalna prava, škole i legalne organizacije, ustajući protiv raspirivanja šovinističke mržnje između njih i Grka. Težište žalbi Makedonaca počivalo je na tezi da „monarhofašistički režim“ pod zaštitom spoljnih saveznika sprovodi genocid nad manjinskim stanovništvom: makedonskim, turskim, vlaškim i albanskim. Izbijanje građanskog rata u Grčkoj još više je zaoštrilo odnose između dve susedne države, usled čega je avgusta 1946. poslanik FNRJ, onemogućen da dalje obavlja svoju diplomatsku misiju, napustio Atinu. Za događaje u Grčkoj njeni zvanični krugovi optuživali su Jugoslaviju i ostale severne susede — Bugarsku i Albaniju.

Grčki komunisti koji su, nasuprot držanju generalnog sekretara KP Grčke Nikosa Zaharijadesa, rešili da produže borbu posle Varkize organizovali su Demokratsku armiju Grčke, pod komandom bivšeg rukovodioca ELAS-a Markosa Vafijadesa, s ciljem da nastave operacije protiv grčke desnice i stranih snaga koje su je podržavale. Najčešće borbe u tom građanskom ratu vođene su u grčko-albanskim i grčko-jugoslovenskim

graničnim predelima, posebno na planinama Gramos i Vici. Grčke snage su nastojale da blokiraju granicu i onemoguće vezu ovih jedinica sa JA i pomoć iz Jugoslavije.

Jugoslovenska vlada je pomagala grčke borce materijalom, naoružanjem, municijom, radio-opremom, novcem, instruktorima, a makedonske i grčke izbeglice prelazile granicu, prihvatale i delom smeštene u vojvođanskom selu Buljkes, gde je bilo oko 3.500 izbeglica, većinom Makedonaca. Radio-stanica DAG emitovala je iz Beograda (Košutnjak). Na slobodnoj teritoriji DAG boravio je jugoslovenski književnik Oskar Davičo, koji je po povratku u Jugoslaviju objavio knjigu *Među Markosovim partizanima* (1947). Nikos Zaharijades, sekretar Komunističke partije Grčke pisao je maršalu Titu 13. avgusta 1947. da „zaoštrenje izazivaju Anglo-Saksonci s namerom da postignu izolaciju grčkog demokratskog pokreta od njegovih prijatelja u inostranstvu, da bi se lakše obračunali s partizanskim pokretom u zemlji". Zaharijades je tražio da se vidi sa Titom, zajedno sa Markosom, da bi se razmotrilo pitanje odeće i hrane, radio-tehnike, ali, pre svega, drugih pitanja koja se mogu raspraviti samo u neposrednom susretu. Grčki rukovodilac je izveštavao Tita o namerama — sa kojima je saglasan CK EAM-a u Atini — da se formira privremena demokratska vlada Grčke, ali da inicijativu i ostvarenje preuzme na sebe Glavna komanda DAG. Avgusta 1947. Markos Vafijades je proglasio svrgavanje monarhije i obrazovao privremenu vladu slobodne Grčke, koju Jugoslavija nije priznala nastojeći da ne otežava svoj međunarodni položaj. Jugoslavije se zadovoljila da i dalje pruža materijalnu pomoć DAG i da daje moralno-političku potporu grčkom revolucionarno-demokratskom pokretu.

Grčka Caldarisova vlada pokretala je pitanje teritorije Albanije (severnog Epira), tvrdeći da ih nastanjuje grčko stanovništvo. Za vreme Pariške konferencije grčki predstavnici su neformalno predlagali Jugoslovenima podelu Albanije. Moša Pijade je uputio pismo predsedniku Mirovne konferencije zbog grčkih inicijativa za podelu Albanije. Jugoslavija nije iznosila pitanje Egejske Makedonije pred Parišku konferenciju, ali je Tito oktobra 1946. govorio o mogućnosti da se pitanje iznese na rešavanje OUN.

Grčka vlada je bila nosilac terora. Prema pisanju francuske štampe, za prva tri meseca ove vlade, to jest od marta 1946. bilo je ubijeno 570 ljudi, uhapšeno preko 4.000 i mučeno i deporto-

vano na hiljade grčkih demokrata i levičara. Britanci i Amerikanci su davali podršku vladinoj politici terora. Na drugoj strani, jugoslovenska vlada je obavestila svet juna 1945. da se u Jugoslaviji nalazi preko 20.000 izbeglica iz Grčke; zahtevala je od vlada velikih sila da se okončaju „krvavi progoni” makedonske manjine u Grčkoj. Prema Jadranki Jovanović rasprave u OUN otvorile su pitanje incidenata na granicama, pitanje zaštite manjina i prisustvo stranih trupa na grčkoj teritoriji. Prvo su optužene Bugarska i Albanija, a Jugoslavija tek za propagandnu podršku. Grčka propaganda u početku nije pominjala Jugoslaviju kao zemlju koja se meša u unutrašnje odnose Grčke, polazeći najverovatnije od činjenice da se radi o zemlji koja je pripadala koaliciji Ujedinjenih naroda, ali su učestale aluzije na njenu ulogu u „grčkom pitanju” podgrejavanjem optužbi egejskih Makedonaca za separatizam, i uopšte „panmakedonske” aspiracije triju severnih zemalja. Grčka vlada je decembra 1946. podnela zahtev da Savez bezbednosti preispita situaciju na severnoj granici Grčke, optužujući ovoga puta, pre svega, Jugoslaviju. Jugoslavija je optužena da želi da prisajedini Egejsku Makedoniju federalnoj Makedoniji u FNRJ, da gerilski rat u Grčkoj uživa jugoslovensku podršku i da se u logoru Buljkes regrutuju borci partizanskih jedinica u Grčkoj. Jugoslavija je nesumnjivo pružala pomoć: materijalnu i propagandnu; ona je za grčke izbeglice organizovala prihvatne logore; preuzimala je čak na sebe skupljanje pomoći za „grčki narod” u drugim zemljama Istočne Evrope, to jest gerilce („revolucionarne bande” u grčkoj oficijelnoj terminologiji). Jugoslovenska delegacija u OUN navela je brojne dolaze o mučenjima Makedonaca i gušenju demokratskih sloboda u Grčkoj. Na optužbe o „pijemontskoj ulozi” Jugoslavije ujedinjavanju Makedonije isticalo se da je pravo naroda na samoopredeljenje svečano utvrđeno od strane Ujedinjenih naroda. Jugoslavija je prihvatila anketu Saveza bezbednosti. Članovi Anketne komisije su bili predstavnici država — članica Saveta bezbednosti, uz učešće delegata zainteresovanih zemalja, kao oficira za vezu (Josip Đerđa sa jugoslovenske strane). Predlog većine (Australija, Belgija, Brazil, Kina, Kolumbija, Sirija, Velika Britanija i SAD) je bio nepovoljan po Jugoslaviju, Bugarsku i Albaniju, koje su optužene da pružaju pomoć i rukovode grčkim partizanskim pokretom protiv grčke vlade. U posebnom i odvojenom izveštaju predstavnika SSSR-a i Polj-

ske, grčka vlada je proglašena za jedinog krivca za unutrašnje borbe, dok se francuski delegat uzdržao, smatrajući da istraga nije mogla da dovede do jasnih zaključaka. Savet bezbednosti je usvojio izveštaj Anketne komisije.

Sava Kosanović je u Savetu bezbednosti UN, decembra 1946, izneo jugoslovensku tezu o „grčkom pitanju“ koja se svodila na to da u susednoj zemlji besni građanski rat — u Makedoniji, Tesaliji, na Peloponezu i ostrvima — te da uzroke treba tražiti u Grčkoj a ne na granicama Grčke.

Predlog rezolucije SAD je bio neprihvatljiv za Jugoslaviju, predviđajući osnivanje stalne Komisije od članova Saveta bezbednosti sa širokim ovlašćenjima, naročito u vezi s međunarodnom kontrolom izbeglica i „transferom manjina“, čime se ozakonjivala denacionalizacija. Vetom SSSR-a onemogućeno je usvajanje ove Rezolucije. Amerikanci su posle blokade u Savetu bezbednosti podneli zahtev da se grčko pitanje stavi na dnevni red Drugog zasedanja OUN, jer se navodno radilo o pretnji političkoj nezavisnosti i teritorijalnom integritetu Grčke. Jugoslavija je osudila nameru da se osnuje Specijalna komisija, sa sedištem u Solunu, nalazeći da je reč o „predstraži na granici prema socijalističkim državama“ i simbolu podrške većine sveta (OUN) grčkoj vladi. Sovjetski Savez je tada bojkotovao učešće u toj Komisiji. Specijalna komisija za Balkan počela je da radi novembra 1947. godine. Za Jugoslaviju je formiranjem ovog tela nastupio „trenutak najveće krize poverenja FNRJ u ciljeve, načela i efikasnost OUN“. Aleš Bebler komentarisao je usvajanje američke rezolucije kao „korak u susret moralnom bankrotstvu Ujedinjenih nacija“.

Vlada FNRJ je bila nezvanično obaveštena o akciji ministara spoljnih poslova Velike Britanije i Francuske povodom predloga generala Džordža Maršala, državnog sekretara SAD, o spremnosti vlade SAD da pomogne evropske zemlje u njihovoj privrednoj obnovi. Notom od 26. juna 1947. ona je obavestila vlade Velike Britanije, Francuske i SSSR da je spremna da učestvuje u pripremnim razgovorima ukoliko bi ova akcija „olakšala privrednu obnovu evropskih zemalja i učvrstila miroljubivu saradnju među narodima i ukoliko će se bazirati na principima Povelje Ujedinjenih nacija“. Ali već jula iste godine ona je odbila da prihvati Maršalovu pomoć. Pomoć je energično odbila i vlada SSSR-a. Jugoslovenska vlada je smatrala da je program ekonomske pomoći SAD ustanovljen bez jugosloven-

skog učešća. Po njenoj oceni, pomoć bi omogućila veliko mešanje stranih sila u unutrašnje poslove država primalaca pomoći, a i pitanje Nemačke bi se u uslovima ove pomoći rešavalo na način suprotan savezničkim dogovorima. SSSR i zemlje koje su sledile njegovu politiku ili se nalazile pod njegovim uticajem našle su se van kruga ove pomoći. Politički izrazito obojena, Maršalova pomoć je već bila izraz podeljenog sveta, sukoba interesa velikih suparničkih sila i sračunata na jačanje zemalja pod američkim uticajem kako bi se uspešnije oduprle „subverzionalnoj aktivnosti“ svetskog komunizma. Predstavnik KPJ na kongresu KP Francuske juna 1947. godine Milovan Đilas je govorio „o ogromnoj zavjeri“ američkih imperijalista protiv slobodoljubivih naroda. Svet se već podelio na imperijalistički i slobodoljubivi deo u interpretaciji vodećih komunista, a u čerčilovom tumačenju opet na slobodni svet i svet komunističke tiranije. Povodom Maršalove pomoći Đilas je rekao: „Obnova Evrope — o kojoj se danas toliko mnogo priča — moguća je samo na bazi slobode i nezavisnosti njenih naroda, inače bi se pojedine države Evrope pretvorile u vazale američkih imperijalista i — u daljem razvitku — otkočne daske za osvajanje svjetskog gospodstva.“

Odbijanjem vlade FNRJ jula 1947. da prihvati Maršalovu pomoć — pod motivacijom da je taj program ekonomske pomoći SAD ustanovljen bez jugoslovenskog učešća, a na drugoj strani da bi ta pomoć omogućila suviše veliko mešanje stranih sila u unutrašnje poslove zemalja primalaca, te da bi se pitanje Nemačke rešavalo suprotno savezničkim dogovorima iz rata — i učešćem KPJ na sastanku Informbiroa dva meseca kasnije, Jugoslavija je, po merilima zapadnih sila, konačno prešla na stranu sovjetskog bloka.

Sem sa zapadnim silama, Jugoslavija je imala zategnute odnose i s Vatikanom. Direktivni list KPJ *Borba* pisao je juna 1947. da je „vatikanska propaganda centar jedne od najbezobzirnijih neprijateljskih kampanja u inostranstvu protiv Jugoslavije“. *Borba* je upozoravala da će jugoslovenska vlada učiniti sve da onemogući Vatikan da i dalje „zloupotrebljava diplomatske odnose s Jugoslavijom, a pre toga i svoje veze s katoličkom crkvom u našoj zemlji, kojima se Vatikan služio u cilju rovarjenja protiv naše narodne demokratije“.

Zapadne procene o jednostranoj usmerenosti Jugoslavije u međunarodnim odnosima posle drugog svetskog rata mogle su

da se izvode iz niza veoma uočljivih činjenica. KPJ je bila sastavni deo svetskog komunističkog pokreta. Vojna saradnja NOVJ i Crvene armije doživela je vatrenu proveru u završnoj fazi narodnooslobodilačkog rata, tokom borbi za oslobođenje istočnih delova Jugoslavije s Beogradom. Brojni sovjetski stručnjaci (vojni i civilni) radili su u Jugoslaviji, a u sovjetskim vojnim školama studirali su jugoslovenski oficiri i generali. NOVJ je krajem rata dobila od Crvene armije pomoć u oružju, a Jugoslovenska armija se posle rata snabdevala vojnom tehnikom iz SSSR-a. Maršal Tito je jula 1945. izdao naređenje da su jugoslovenski štabovi i svaki pojedini pripadnik Jugoslovenske armije dužni da primaju savete, sugestije i zahteve sovjetskih vojnih savetnika i instruktora s uvažavanjem i razumevanjem, jer su se oni nalazili u Jugoslaviji „po našoj molbi” i zato što oni „neumorno i nesebično prenose na našu mladu armiju dragocjena znanja i iskustva najmodernije i najmoćnije vojske svijeta”. CK KPJ je izveštavao Moskvu o sastavu jugoslovenske vlade, CK KPJ i centralnih i pokrajinskih komiteta. Za račun Sovjetskog Saveza prikupljani su podaci o Grčkoj („našoj sestri na jugu”). Iz Moskve je CK KPJ bio obaveštavan o kampanjama koje su se preduzimale protiv Frankovog režima. U svim pitanjima iz oblasti međunarodnog radničkog pokreta koji su tangirali Jugoslaviju konsultovana je Moskva (pitanje KP Italije i njenog odnosa prema Trstu). Tito se zahvaljivao Staljinu na sovjetskoj pomoći oko izgradnje mosta preko Dunava (Pančevačkog mosta). Staljin je slavljen i uzdizan u napisima Đilasa, Kardelja i drugih jugoslovenskih rukovodilaca. Kardelj je krajem 1945. objavio članak posvećen 66-godišnjici Staljinovog rođenja, čiji je svečarski ton odražavao kult Staljinove ličnosti, koji je inače bio opštevažeći u svetu pod uticajem SSSR-a.

KPJ je pri CK SKP(b) imala opunomoćenike za partijske poslove (Boris Zihert, Puniša Perović, Ilija Došen), mada su se problemi međupartijskih veza rešavali na najvišem nivou ili u razgovorima specijalnih delegacija. Međusobni kulturni odnosi unapređivani su preko Društva jugoslovensko-sovjetskog prijateljstva. Jugoslavija je, u okviru sovjetske politike iskorišćavanja panslovenskih ideja, uzela učešća i na Sveslovenskom kongresu, otvorenom 8. decembra 1946. godine u Beogradu, ističući preko svojih predstavnika istorijsku misiju slovenskih naroda u borbi protiv fašizma, u posleratnom svetu, njihovu solidarnost i privrženost miru. Na Sveslovenskom kongresu

govorio je i patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavriilo Dožić, koji je pozdravio maršala Tita i Staljina.

Nezavisno od vojne pomoći Jugoslaviji, zajedničkih političkih manifestacija i tradicionalnih dodira u sferi međupartijskih odnosa, vodstvo KPJ nije zaobilazilo činjenicu da je SSSR izišao iz drugog svetskog rata kao velika sila bez čijeg se učešća nije moglo rešavati nijedno pitanje posleratnog sveta. Uoči rata usamljen i okružen kapitalističkim državama, SSSR je sada bio jedan od utemeljivača Organizacije ujedinjenih nacija. Mada je Kominternu ukinuta 1943, SKP(b) je faktički rukovođila komunističkim pokretom u svetu. Pod uticajem SSSR-a nalazile su se novostvorene „narodne demokratije“ u Istočnoj i Srednjoj Evropi. Sovjetske trupe su bile duboko zaklinjene u Evropi, a od sovjetske vojne moći i prodora komunizma strahovale su snage suparničkog bloka.

Sovjetsko-jugoslovenski ugovor iz aprila 1945. bio je međudržavni okvir za razvijanje svestranih veza između dve zemlje. KPJ je očekivala da Sovjetski Savez pruži ekonomsku pomoć Jugoslaviji. Sovjetska organizacija države i društvenog uređenja shvatala se kao prototip organizacije socijalističkog društva. Prvi Ustav FNRJ bio je, po obliku i sadržaju uglavnom kopija Sovjetskog ustava ali je u svoja rešenja utkao i neke osobenosti narodnooslobodilačke borbe. Sovjetska spoljna politika posmatrana je kao sinonim mira. Bez iskustva u socijalističkom preobražaju društva, bez teorije koja bi uopštila tekovine originalne revolucije, KPJ je dobrovoljno preuzimala i presađivala sovjetsku praksu. S obzirom na ranije poglede u komunističkom svetu i progresivnim sredinama na SSSR kao prvu socijalističku zemlju i „čedo“ oktobarske revolucije, rukovodstvo KPJ je i sada, 1945, procenjivalo da je SSSR prirodan saveznik vladajućih društvenih snaga u Jugoslaviji, potiskujući, u ime perspektive novih odnosa, potmula nerazumevanja, razilaženja u ocenama i incidentne situacije iz vremena rata i neposredno po njegovom završetku, karakterističnu prevagu državnog rezona nad revolucionarnim prilazom.

Nova poseta Tita Moskvi usledila je polovinom 1946, kada se završavala faza obnove, pritisak Zapada bio pojačan a Jugoslavija se spremala da pređe na planiranje i industrijalizaciju zemlje, kada se izgrađivao sistem administrativnog rukovođenja privredom preko generalnih i glavnih direkcija, inkorporiranih u državni sistem, i kada se radilo na izgradnji sistema

centralizovane akumulacije, po ugledu na SSSR. Treći boravak maršala Tita u SSSR-u je trajao od 27. maja do 10. juna 1946. Tito se 5. juna 1946. nalazio na počasnoj straži oko kovčega Mihaila Ivanoviča Kalinjina. Prilikom sahrane Kalinjina, Staljin je, kao jedinog stranog predstavnika pozvao Tita na glavnu tribinu. Na trećem putovanju Tita su pratili Aleksandar Ranković, Boris Kidrič, Koča Popović i Blagoje Nešković. Prilikom prve posete Staljinu u Kremlju s Titom su bili Ranković, Kidrič, Nešković i Vlado Popović, jugoslovenski ambasador u Moskvi. Već samo prisustvo Kidriča u delegaciji pokazuje da se razgovaralo o ekonomskim pitanjima, to jest o mešovitim društvima. Jugosloveni su želeli mešovita društva, ali se nisu slagali sa načelima na kojima su ih Sovjeti zamišljali. Razgovaralo se i o problemu Trsta, s obzirom na Mirovnu konferenciju. Sovjetski Savez je podržao — kako naknadno piše Kardelj, šef jugoslovenske delegacije — Jugoslaviju u pitanju granice sa Italijom, ali ne i u slučaju graničnih pitanja sa Austrijom (Koruška). Tretirani su i vojni problemi. Staljina je naročito interesovala Albanija i odnosi u rukovodstvu KP Albanije. Tim povodom Sovjeti su još maja 1945. tražili obaveštenja o unutrašnjopolitičkim prilikama u Albaniji i njihovim rukovodiocima.

Rukovodeća uloga KPJ u Jugoslaviji, pravac unutrašnjeg razvitka FNRJ, tradicionalne veze u komunističkom pokretu, uloga SSSR-a kao svetske sile određivali su, zajedno sa očekivanjem da Sovjetski Savez pomogne predstojeću socijalističku izgradnju u Jugoslaviji, oslon na ovu zemlju. Sovjetska politika je izjednačavana s mirom i progresom. Privredni odnosi su započeli aprila 1945, prilikom prve posete maršala Tita SSSR-u, ali je tada preovlađivao politički moment. Na strani Jugoslavije postoji od početka 1946. težnja da se pređe na normalno poslovanje. Rok prvog sporazuma je istekao krajem 1945, a drugi je potpisan tek 8. juna 1946. godine. Teškoće realizacije ovog ugovora poticale su iz velike oskudice u SSSR-u, transportnih teškoća, strukture spoljne razmene, administrativnih problema oko utvrđivanja roba, jer nijedna ekonomska organizacija u SSSR-u nije htela da raspravlja ekonomska pitanja bez prethodne saglasnosti vlade. Državni propisi o državnoj tajni bili su više nego strogi. Specijalni režim trgovine sa stranim saugovaračima ometao je ritam razmene. Prilikom ugovaranja tehničke robe Jugoslaviji je nudena roba koja joj nije bila potrebna. Po ugovoru od 1946. 90% jugoslovenskog uvoza iz

SSSR-a činili su metali, guma, nafta, novinski papir, čvrsto gorivo. Metalni sektor je bio najkomplikovaniji zbog izmene specifikacija, otkaza, zahteva za izmenu dimenzija, itd. Jugoslovenska privreda i tržište nisu pre rata bili naviknuti na sovjetsku robu, pa se nametala potreba preorijentacije sa svim pratećim teškoćama. Jugoslavija je želela mešovita društva u oblasti metalurgije, ali SSSR-u nije odgovarala ovakva orijentacija zbog vlastite oskudice. Mešovita društva za boksit i naftu stvarana su na osnovi koja je bila nepovoljna za Jugoslaviju. Iz jedne „pamjatnaje zapiske“ vidi se da su Sovjeti predlagali Andriji Hebrangu da Sovjetski Savez uzme učešće u razradi prirodnih bogatstava Jugoslavije, ali ne na osnovu koncesija već na osnovu stvaranja jugoslovensko-sovjetskih društava, koja manje dovode u pitanje prestiž Jugoslavije od koncesija. Pregovori za stvaranje konkretnih mešovitih preduzeća počeli su avgusta 1946.

Tada se u Moskvi najverovatnije raspravljalo i o formiranju jednog savetodavnog tela socijalističkih zemalja o ekonomskim pitanjima, koji je začetak današnjeg SEV-a. Tito na II plenumu CK KPJ januara 1949. pominje da je u Moskvi stvoreno savetodavno ekonomsko telo, ali bez poziva Jugoslaviji. Tito je predložio protest tim povodom ističući: „Tu mi treba da kažemo i to da smo već prije dvije godine predlagali stvaranje takvog savjetodavnog tijela za tu ekonomsku saradnju i da tada naš predlog nije bio prihvaćen, tako da je njima poznat naš stav o tom pitanju.“ Iz ovoga proizilazi da je Jugoslavija bila među inicijatorima ove saradnje. Karakteristično je da je u *Pregledu istorije SKJ* (Beograd, 1963) u redakciji Rodoljuba Čolakovića napisano da je prilikom Titove posete bilo reći o stvaranju organizacije komunističkih partija, ali na drugim osnovama od onih na kojima je počivala Kominternu, pre svega konsultativnog karaktera. Mi nemamo izvorno pokriće za ovu inicijativu, ali posrednim putem dolazimo do saznanja da su sa jugoslovenske strane dolazili predlozi da se vodi računa o novom vremenu i prekine sa ranijim centralizovanim sistemom rukovođenja karakterističnim za Treću internacionalu, raspuštenu polovinom 1943. godine.

Idejna srodnost KPJ sa SKP(b) nije sporna u tom vremenu, ali istorija traži da se uoče i druge strane pitanja: da revolucija u Jugoslaviji ima realnu vojnu silu i svoj sistem vlasti; da ona ne može da u SSSR-u ne gleda i veliku silu bez koje se ne mogu

rešavati pitanja u završnoj fazi drugog svetskog rata, te da mlada revolucija — svesna protivurečnosti između velikih antifašističkih sila — želi da preko Sovjeta ublaži britanski pritisak na vodstvo nove Jugoslavije. To rukovodstvo ne može da ne sagleda Čerčilove težnje da preko Srbije, naglašavanjem njenog antikomunističkog stava, prelazeći čak preko sasvim drukčijih izveštaja Maklejna i drugih svojih oficira, pojača poziciju Velike Britanije uoči prestojećih razgovora sa SSSR-om. Novoj Jugoslaviji treba međunarodno priznanje revolucionarnih promena (ne i subjekta Jugoslavije kao države) i ona ga ostvaruje u veoma dramatičnoj varijanti borbe za međunarodno priznanje 1943—1945, što je bez presedana u modernoj istoriji revolucija. Boreći se za svoj izlaz na međunarodnu scenu, vodstvo revolucije pokazuje odlučnost i trezvenost ujedno, spaja svoj krajnji cilj sa razumevanjem međunarodnih odnosa i konstelacija u antifašističkoj alijansi, primenjuje prvobitnu formulu strategije narodnooslobodilačkog rata kao revolucije *sui generis* do kraja rata, čineći koncesije, svesna da nije sama na svetu i da se narodnooslobodilačka borba odvija u najsloženijim spletovima međunarodnih odnosa. Narodnooslobodilački pokret i njegovo rukovodstvo s Titom na čelu pokazuje u ovoj fazi retku gipkost, elastičnost, razumevanje slojevitih odnosa među saveznicima i konzekvetnost sa stanovišta odbrane svoje samostalnosti. Dogmatska koncepcija nije u stanju da uoči ovu fleksibilnu politiku koja ni u jednom času nije gubila iz vida da je revolucija bila samostalna i da Jugoslavija kao nezavisan subjekt ima da uđe u krug međunarodne zajednice.. Skretanja od ovakvog pravca razmišljanja imaju osnov, po našem mišljenju, u nerazumevanju istorijskih procesa.

Deo istoričara, zbunjen zamršenošću odnosa i nerazumevanjem tokova jugoslovenske revolucije i postupcima njenog vodstva, podleže fetišizmu izvora i verbalnih sadržaja prosovjetske, prostaljinističke i prokomunističke oratorike (pozdravi, zdravice, govori, pisma, analize, itd.), čega ima napretek, što može i te kako da zaseni i zavede na krive pravce razmišljanja.

Na sličan način, precenjuje se stanje svesti boračke mase i naroda, kao i dela komandnih kadrova, koji sa zanosom govore o SSSR-u, što nije sporno uopšte uzevši, ali postaje sporno ukoliko se previdi da je vlastita borba, samostalna, vođena bez ičije pomoći do delimičnog proboja strateškog zaokruženja u jesen 1943. i potpunog razbijanja toga zaokruženja septembra 1944,

dolaskom trupa Crvene armije na Dunav, predstavlja u svesti pomenutih kategorija nepokolebljivu činjenicu i imperativ opredeljivanja. Drukčije rečeno, 1948. je pokazala da je Titov autoritet bio jači od Staljinovog.

Treća kategorija istoričara emancipativni proces komunista Jugoslavije shvata kao emancipaciju koja je gotovo magijski nastala bez prethodnog vlastitog revolucionarnog kretanja, iskustva i proveravanja istorije, čime nije daleko od metafizičkih prilaza mnogo složenijim i protivurečnijim putevima probolja misli o samostalnosti, vlastitom udelu, prirodnoj težnji za ravnopravnošću i subjektivitetu nezavisno od suprotnih aberacija na pojedinim deonicama, objektivne snage Jugoslavije i zračenja njenog uticaja u svetu.

Strani istoričari, naročito zapadni, ne mogu da se oslobode prilaska samostalnoj pojavi, koliko god bila međunarodnim odnosima uslovljena, kao pojavi koja se posmatra kroz prizmu bilateralnih odnosa Zapada i Istoka, Velike Britanije i SAD na jednoj strani, i SSSR-a na drugoj, mereći sve pokrete po kriterijumu na čijoj su strani barikade, zapadnoj ili sovjetskoj.

Posle sukoba KPJ i SKP(b) odnosno IB i KPJ najdogmatskija misao je veličanstvenu epizodu pobede revolucije i njenog međunarodnog prihvatanja tumačila kao izdaju revolucije, simbiozu partizana i građanskih slojeva pod britanskim patronatom, vid napuštanja radikalizma i prelaska na umereniju politiku kompromisa. Spoljni privid činjenica skrivao je sadržaj procesa; forme su apsolutizovane na račun suštine; umerenije mere — i za Zapad prihvatljive — retorika je zavodila u pravcu nerazumevanja načina na koji je ostvarivana pobeda revolucije. Tito je na Osnivačkom kongresu KP Srbije maja 1945. morao da objašnjava jednom delu jugoslovenskih komunista koji su ga pitali kada ćemo na „drugju etapu“ da se mi na njoj odavno nalazimo.

Jugoslavija je u OUN podržavala sovjetske spoljnopolitičke inicijative i gledišta, naročito u opštim pitanjima, tako da je u toj oblasti teško naći neka odstupanja. Takvo ponašanje izražavalo je vid solidarnosti sa SSSR-om i zemljama tzv. narodne demokratije u kojima je Jugoslavija gledala „savest OUN“.

Prilikom razmatranja problema izbeglica i raseljenih lica jugoslovenska delegacija u OUN 1946. i 1947. godine zauzela je u pitanju sudbine preostalih izbeglica i raseljenih lica izdvojeno mišljenje nasuprot stavu Velike Britanije i SSSR-a. Dok su se ove velike sile zauzimale za prinudnu repatrijaciju svih iseljenih

i raseljenih lica bez razlike, na osnovu bilateralnih ugovora, bez angažovanja međunarodnog tela, dotle je Jugoslavija zauzela stav o dobrovoljnoj repatrijaciji. Sava Kosanović je u OUN 1947. smatrao da je nemoguće odvojiti „jevrejski problem od Palestine. Postoje duboke istorijske i moralne veze . . . S druge strane, nemoguće je odvojiti Palestinu od arapske sudbine". To insistiranje jugoslovenske delegacije na sticanju nezavisnosti palestinske države „kao celine" bilo je jedinstveno u Generalnoj skupštini.

Jugoslavija je stajala na strani španskih republikanaca, a protiv vlade generala Franka. U jugoslovenskoj štampi, u istupanjima jugoslovenskih zvaničnika i u progresivnim međunarodnim organizacijama i udruženjima, posebno na tribini OUN, jugoslovenski predstavnici su napadali Frankovu Španiju kao poslednje uporište fašizma u Evropi, zalagali se za obaranje diktatora i defašizaciju Španije, protestovali zbog progona španskih antifašista i mučenja građana u Frankovim tamnicama. „Fašistička klika" u Madridu optuživana je da želi da Španiju pretvori u „budući centar fašizma u Evropi". U skladu sa svojim antifašističkim stavom vlada Jugoslavije se, sledeći opštu sovjetsku spoljnopolitičku liniju, obračunavala sa fašističkim nasleđem u političko-ideološkoj, ekonomskoj i moralnoj sferi u zapadnim okupacionim zonama Nemačke, u Italiji i Španiji, naglašavajući značaj denacifikacije, osude ratnih zločinaca, plaćanja reparacija, žigosanja Frankovog režima i odbacivanja zahteva Španije da bude primljena u OUN. Zajedno sa SSSR-om, Poljskom, Čehoslovačkom, Meksikom i drugim državama, Jugoslavija je aprila 1946. priznala špansku republikansku vladu obrazovanu u Meksiku pod predsedništvom dr. Hose Hiral Pereira. Pored sovjetskog stava, Jugoslavija se u ovom slučaju opredeljivala i na osnovu revolucionarno-demokratskog bića svog društvenog uređenja, tradicionalne vezanosti za stvar španskih demokrata i republikanaca sa kojima su jugoslovenski komunisti ratovali protiv Franka 1936—1939. godine, težnje za opštom demokratizacijom međunarodnih odnosa. Međutim, zapadne sile su stajale na stanovištu da Frankov režim nije opasan po mir i da treba izbeći novo krvoproliće na Iberijskom poluostrvu.

Jugoslavija je posle 1945. nastavila zbližavanje sa susednim balkanskim državama, Albanijom, Bugarskom i Rumunijom, uspostavljajući veze i s drugim istočnoevropskim i podunavskim zemljama u kojima su se komunističke partije borile, uz

pomoć SSSR-a, za prevlast u političkom sistemu. Jugoslovenska pomoć Albaniji nastavak je podržavanja njene antifašističke borbe u toku rata. Privremena vlada DFJ priznala je 28. aprila 1945. albansku vladu, a na svim međunarodnim konferencijama Jugoslavija se zalagala da se Albaniji prizna status savezničke zemlje i dodele reparacije. Kada je u Parizu krajem te godine, na Konferenciji za reparacije, Albaniji dodeljena minimalna reparaciona kvota, jugoslovenska delegacija je dala izjavu da je spremna da se u korist Albanije odrekne dela svoje kvote, mada je ova i samoj Jugoslaviji bila nedovoljna.

Priznanjem albanske vlade Jugoslavija je za izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra postavila Velimira Stojnića, koji se u Albaniji nalazio u svojstvu šefa Vojne misije od avgusta 1944. godine. Stojnić je, kao što se vidi iz paškvila Envera Hodže, naročito poslednjeg spisa ovog poslednjeg stalniste Evrope, *Titoisti* (1982), bio omiljena meta Hodžinih napada, koji je smatrao da je ovaj podržavao Koči Džodzea, organizacionog sekretara Partije, nastojeći da ojača radničko jezgro u susednoj zemlji. Džodze i njegovi saradnici (Kriste Temelko i drugi) su napadani od Hodže kao eksponenti Jugoslavije, povezani sa Aleksandrom Rankovićem i Beogradom, koji ograničavaju uticaj sekretara Partije. Hodža je o delatnosti ove grupe u albanskoj partiji govorio na Plenumu KP Albanije pre dolaska u Beograd.

Jugoslovensko-albanski ugovor je zaključen prilikom prvog boravka Envera Hodže u Beogradu, jula 1946. Povodom prve posete Beogradu Hodža je u *Titoistima* zabeležio, bez oslonca na izvore, da je prilikom pokretanja pitanja Kosova i Metohije izneo gledište da je KPJ nedosledno primenila pravo na samoopredeljenje albanske manjine, nasuprot hrvatskom i slovenačkom stanovništvu Istre i Slovenačkog primorja, ističući tendenciozno da mu je Tito 1946. rekao da bi se to moglo sprovesti samo u jednoj novoj konstelaciji unutrašnjih (misleći na stav Srbije, koju bi to po Titu povredilo) i međunarodnih prilika. Bez obzira na ove naknadne evokacije Envera Hodže, ostaje očigledno da su se i u novoj situaciji — kada su se komunisti našli na vlasti — otvarala sva ona pitanja granica i nacionalnog sindroma na Balkanu, kao i ranije za vreme vladavine građanskih snaga. Zračenje ideologije proleterskog internacionalizma, kojoj su komunisti verovali u svojoj revolucionarno-romantičnoj fazi, pokazivala je sve svoje pukotine u

sukobljavanju sa stvarnošću odnosa, sazrevanjem svesti, stepenom odgovornosti koju povlači posedovanje i vršenje vlasti, iskonska dubina tradicije koja se lako ne odstranjuje iz svesti, jednostavno nemirenje mladalačkih ideja da će se budući svet graditi bez obzira na granice. Ideologija je bila jedno, a politika drugo. Iz ovoga se ne može zaključivati da je ta internacionalistička uzvišenost nestala preko noći iz svesti komunista, što nije bilo ni moguće uzme li se da je ona decenijama stvarana, jer su komunisti i dalje masovno nastavljali da veruju da je sve jedno od „Jadrana do Japana“, „Od Kamčatke do Durmitora“. Ove pojave nesporazuma oko primene prava na samoopredeljenje javljale su se u formi korekcije granica u odnosima između jugoslovenskih i italijanskih, grčkih i jugoslovenskih, albanskih i jugoslovenskih, bugarskih i jugoslovenskih komunista. U njihovom rešavanju komunisti na vlasti suočavali su se i sa međunarodnim zapletima, otporima građanskih snaga koje su uticale na politiku pojedinih partija (kao u Italiji), stava SSSR-a, nezadovoljstva konzervativnih nacionalnih elemenata u pojedinim zemljama na koje partije nisu mogle da ne računaju (u Italiji, Grčkoj).

Sporazumi o privrednoj saradnji između FNRJ i Albanije zaključeni u drugoj polovini 1946. nisu bili samo korak dalje u razvijanju ekonomske saradnje dve zemlje, već su jednim delom značili i jugoslovensko preuzimanje jednostranih obaveza. Dve zemlje su usaglašavale ekonomske planove, uklanjale carinske granice, ukidale takse i izjednačavale valute. Plenum CK KP Albanije je decembra iste godine ocenio zaključene sporazume kao osnovu za razvoj albanske privrede. Ugovorom o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći Jugoslavija je u formi međunarodno-pravne obaveze izrazila spremnost da brani nezavisnost Albanije. Jugoslavija je bez rezerve podržavala Albaniju u vreme grčkih pretenzija na severni Epir i pritiska Britanije da se, po odluci Međunarodnog suda pravde, nadoknadi šteta za njene ratne brodove havarisane u Krfskom moreuzu.

Pomažući konsolidaciju Bugarske, jugoslovenska vlada je slabila zemljoradničku opoziciju Nikole Petkova, a na drugoj strani snažila bugarski međunarodni položaj. Jugoslavija se na Bledu 1947. odrekla reparacija koje je Bugarska bila dužna da joj plati na osnovu mirovnog ugovora. Forsiranjem manifestacionih akata prijateljstva KPJ je radila na što bržem zabora-

vijanju podvojenosti jugoslovenskih i bugarskog naroda iz vremena rata i okupacije.

Najplodnija faza saradnje između dve zemlje započela je nakon povratka Georgi Dimitrova u Bugarsku, koji se 1946. izjasnio u prilog zamisli o jugoslovensko-bugarskoj federaciji na načelima „pulralizma“. Dimitrov je govorio o „dve narodne slovenske republike“ koje će ići zajedno „kao dve verne sestre“ sve dok ne dobiju „zajednički državni krov bez granica, (sve dok) i Beograd, i Sofija, i Zagreb, i Skoplje, i Cetinje, i Ljubljana (ne) budu gradovi i prestonice naroda velike federacije Južnih Slovena, federacije: Srba, Bugara, Makedonaca, Hrvata, Crnogoraca, Slovenaca“. U ovoj eri saradnje bugarski komunisti nisu dovodili u pitanje makedonski nacionalni individualitet, pa ni makedonsko biće stanovništva Pirinske Makedonije. Bledski razgovori, vođeni 30. i 31. jula i 1. avgusta 1947, otvarali su put za stvaranje takve balkanske federacije, predviđajući maksimalnu razmenu robe, nov režim dvovlasničkih imanja, kulturnu saradnju i pripremu za stvaranje carinske unije. Sa zaključenjem Ugovora o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći, 27. novembra 1947. u Varni-Evksinogradu, izgledalo je da su na pomolu ostvarenja starih težnji južnoslovenskih naroda. Ugovor je obavezivao Jugoslaviju i Bugarsku da se među sobom savetuju o svim važnim međunarodnim pitanjima koja se tiču interesa dveju zemalja ili interesa mira i međunarodne saradnje, i da jedna drugoj neodložno ukazuju vojnu i svaku drugu pomoć. Prema Kominikeu o razgovorima u Evksinogradu, Ugovor je trebalo da pomogne „učvršćenju bratstva između južnoslovenskih naroda“; u isti mah, on je obavezivao „obe zemlje da obezbede najtešnju uzajamnu saradnju u svim oblastima materijalne i duhovne kulture i naročito u svim oblastima privrednog života“.

Saglasno zaključcima usvojenim na Bledu i u Evksinogradu, olakšana je nastava makedonskog jezika u Pirinskoj Makedoniji, uspostavljene su prisnije veze pirinskih Makedonaca s njihovom braćom u Narodnoj Republici Makedoniji i preduzete mere da se iz školskih udžbenika uklone delovi koji obrađuju makedonsko nacionalno pitanje na način „karakterističan za velikobugarski šovinizam“. Istovremeno s preduzimanjem mera u školama otvorena je knjižara „Makedonska knjiga“ i osnovan Oblasni makedonski narodni teatar u Gornjoj Džumaji. Na makedonskom jeziku počeo je da izlazi list *Pirinsko delo*.

Po cenu samoodricanja naroda Jugoslavije, vlada FNRJ je isporučila Rumuniji, Čehoslovačkoj i Poljskoj 17.000 tona žita za vreme suše u tim zemljama, a Albaniji 1946. dala pomoć vidu beskamatnog zajma od 5 milijardi dinara.

Ugovorima o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, koji s naličili na sovjetsko-jugoslovenski ugovor iz aprila 1945, stva rao se u jugoistočnoj i istočnoj Evropi poseban sistem regional ne bezbednosti zemalja tzv. narodne demokratije: jugosloven sko-poljski ugovor zaključen je 19. marta 1946, jugoslovensko čehoslovački 9. maja, jugoslovensko-albanski 10. jula 1946 jugoslovensko-mađarski 8. decembra i jugoslovensko-rumunsk' 19. decembra 1947.

Regionalni ugovori koje je Jugoslavija zaključila sa zemlja ma tzv. narodne demokratije uspostavljali su sistem regionaln bezbednosti u tom delu Evrope u okviru spoljnopolitičk orijentacije SSSR-a, ali i na osnovu načela OUN. Tito j prilikom zaključivanja ovih ugovora i poseta istočnoevropskim ' balkanskim prestonicama (Varšavi, Pragu, Bukureštu, Budim pešti, Varni) bio trijumfalno dočekan. Sa pokušajem stvaranj Balkanske federacije 1944—1945, a kasnije uspostavljanje ovog sistema saveza Titova inicijativa se u zapadnoj literatur navodi i kao pokušaj politike policentrizma u komunističko svetu. Ideološki izraz uverenja da će stvar komunizma trijumfo vati nalazila se u masovno prihvaćenoj pesmi u Jugoslaviji d će „Amerika i Engleska biti zemlja proleterska“, a pokuša stvaranja južnoslovenske (jugoslovenske) federacije u drugo, karakterističnoj pesmi koja se pevala u zimu 1944—1945, po kojoj je „drug Tito zaslužio da je Balkan njegov cio, Bal kan cio i Evrope dio“, ali koja je i iščezla posle ne uspeha da se ova federacija stvarno i oblikuje. Prenaglašen pretenzije izražene u pomenutoj pesmi su uticale da se njen pevanje obustavi, kao „imperijalističke“ i neprilične novoj Jugoslaviji. Revolucija je omogućila da se Jugoslavija u toku rata i posle njegovog završetka nađe u centru demokratsko-revolucionarnih pokreta na Balkanu. Svojestveno iskustvu istorije, ideje svake autentične revolucije uvek su prelazile granice vlastite zemlje. One su se znale materijalizovati i u isticanju posebne uloge i značaja za dalji razvitak njenog regiona. Na Zapadu je rad na stvaranju ove federacije, nezavi sno od njenih međunarodnih implikacija, vezivan i za lične surevnjivosti: ko će biti vodeći čovek ove federacije — Tito,

najuticajni i najpopularniji komunista u Evropi posle Staljina, ili Dimitrov, stari „generalni kormilar“ Kominterne, no čija se slava u ratu pomračila, završavanjem karijere u SSSR-u 1943—1945. na položaju načelnika Odeljenja za međunarodne veze CK SKP (b). Na sovjetskoj strani ovi ugovori i Titova popularnost nesumnjivo su mogli uticati na Staljinova podozrenja i sumnje prema svakome ko se previše izdvajao uz njegovu „genijalnost“ i apsolutno vodstvo. Uoči rata Staljin je posekao plejadu velikih revolucionara i vojnika oktobarske revolucije, a posle pobeđe nad fašizmom uklonio iz rukovodstva sve potencijalne protivnike. Staljinova samoljubivost otkriva se i u njegovom nepodnošenju slave koju su sticali drugi. Kada je u Baljšom teatru, posle pobeđe, veliki sovjetski vojskovođa G. K. Žukov pozdravljen od strane prisutnih jačim aplauzom od „glavnokomandujućeg“ nije dugo trebalo čekati na „postanovljenje“ da se maršal Žukov sa položaja zamenika ministra narodne odbrane postavlja za načelnika Odeskog vojnog okruga. Nezavisno od ličnosti, Staljinu nije odgovaralo isticanje i izdvajanje Jugoslavije, čiju revoluciju nije nikada prihvatio kao autentičnu. Svet socijalizma mogao se širiti samo snagom Crvene armije i njegovom „božanskom voljom“ a nikako samorealizacijom revolucije.

Jugoslovenska revolucija je uživala ugled u svetskom anti-fašističkom i progresivnom javnom mnjenju. Za napredne snage u svetu, jugoslovenski narodi izveli su autentičnu revoluciju u okvirima drugog svetskog rata, stvorili originalne institucije vlasti, dali značajan doprinos pobeđi antifašističke koalicije i nastavljali izgradnju zemlje i revolucionarni preobražaj posle oslobođenja. Nasuprot ovim snagama, konzervativni krugovi na Zapadu nisu prestajali da Jugoslaviju uzimaju na nišan kao najistureniju sovjetsku predstražu, otelotvorenje jednopartijskog sistema po uzoru na SSSR, i zemlju progona vernika i političkih protivnika. Predubeđenja o Jugoslaviji, podsticana preko štampe i radio-difuzne mreže, nisu sprečavala istaknute progresiste da dolaze u Jugoslaviju kao na čabu. Jugoslavija je za onovremene napredne duhove bila i ostala antifašistička, demokratska i komunistička zemlja. Veliki umetnik i antifašista, Čarli Čaplin, tvorac „Velikog diktatora“, pozdravljao je u Jugoslaviji „novi svet“. S jugoslovenskom stvarnošću neposredno su se upoznivali poznati francuski književnici komunističkih i progresivnih uverenja — Luj Aragon, Pol Elijar i Žan

Rišar Blok. Jugoslaviju su posećivali brojni sovjetski pisci i umetnici: Uja Erenburg, Maksim Rilski, Nikolaj Tihonov, Aleksandar Tvardovski, Fjodor Glatkov, Boris Gorbatov i drugi.

Međunarodne veze masovnih društveno-političkih organizacija Jugoslavije 1945—1948. bile su pod uticajem njene spoljne politike, koja je određivala karakter, obim i pravce saradnje. Kako je jugoslovenska spoljna politika u toj fazi težila što tešnjem zbližavanju sa SSSR-om i tzv. zemljama narodne demokratije, Jedinstveni sindikati, Narodna omladina Jugoslavije, Antifašistički front žena razvijali su najintenzivniju saradnju s njima. Uže povezivanje Jugoslavije s balkanskim državama narodne demokratije davalo je posebnu dinamiku vezama istorodnih organizacija, bilateralnim i regionalnim. Jugoslovenske društveno-političke organizacije uključivale su se i u odgovarajuće svetske organizacije: Svetsku sindikalnu federaciju, osnovanu na Svetskoj sindikalnoj konferenciji u Parizu oktobra 1945, čije se sedište nalazilo u Pragu; Međunarodnu demokratsku federaciju žena, osnovanu krajem iste godine, takođe u Parizu; Svetsku federaciju demokratske omladine; Međunarodni studentski savez. Regionalni kongresi, konferencije i savetovanja pomagali su zbližavanju omladine i sindikalnih organizacija balkanskih zemalja. Saradjući u svetskim i regionalnim okvirima s organizacijama radnika, omladine, studenata i žena, jugoslovenske organizacije su istupale kao pobornice solidarnosti radničke klase i drugih progresivnih snaga u svetu. Manifestacioni karakter ove saradnje nije ometao probijanje istine o Jugoslaviji i neposredno upoznavanje sveta s naporima Jugoslovena da obnove zemlju, stvore pretpostavke za prevazilaženje zaostalosti i razviju odnose sa svim ljudima dobre volje. Jugoslovenske organizacije, usredsređene na veze sa srodnim organizacijama socijalističkih zemalja, izložene sovjetskom uticaju, održavale su odnose i s demokratskim pokretima na Zapadu, kao i s vanevropskim pokretima i organizacijama. Narodna omladina Jugoslavije je organizovanjem velikih svetskih saveznih akcija 1946—1947. sprovodila u život i odluke Svetske konferencije demokratske omladine iz novembra 1945. o razvijanju saradnje među naprednom omladinom sveta.